

Jan ZABŁOCKI*

Stanowienie prawa na zgromadzeniach ludowych w Rzymie republikańskim

Ustrój polityczny Rzymu w okresie republiki opierał się na trzech ośrodkach władzy¹, były to: *magistratus*, senat i zgromadzenia ludowe, zwoływane przez urzędników we właściwym czasie i w sposób z góry określony, z zachowaniem odpowiedniego ceremoniału.

Zgromadzenia rzymskie różnią się nie tylko ze względu na to, kto je zwoływał, ale także ze względu na to, kto się na nich zbierał². O tym bliżej można się dowiedzieć, oprócz znanego fragmentu *Institutiones* Gaiusa³, także z zamieszczonego w *Noctes Atticae* Aulusa Gelliusa przekazu, który został zaczerpnięty z dzieła bliżej nieznanego jurysty Laeliusa Feliksa⁴. Laelius Felix podaje, że zgromadzenie plebsu zwoływane przez trybuna składało się nie z całego *populus*, lecz tylko z jego części. Zgromadzenie to więc winno być nazywane *concilium*, w odróżnieniu od zgromadzenia całego ludu, czyli *comitia*.

---

* Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, e-mail: j.zablocki@uksw.edu.pl.

¹ Por. Polyb. 6,11; A. Lintott, *The constitution of the Roman Republic*, Oxford 1999, s. 16–26; J. Zabłocki, A. Tarwacka, *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2011.

² Por. G.W. Botsford, *The Roman assemblies. From their origin to the end of republic*, New York 1968, s. 119 i n.; J. Zabłocki, 'Leges votatae' nelle assemblee popolari, "Diritto@Storia. Rivista internazionale di Scienze Giuridiche e Tradizione Romana" 10/2011–2012, <http://www.dirittoestoria.it/10/Tradizione-Romana/Zablocki-Leges-voto-assemblee-popolari> (21.07.2016); *idem*, *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, [w:] *Regnare, gubernare, administrare. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. S. Grodziski, A. Dziadzio, Kraków 2012, s. 3–15.

³ G. 1,3: *Lex est, quod populus iubet atque constituit. Plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. Plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione universi cives significantur, connumeratis et patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri cives significantur; unde olim patricii dicebant plebiscitis se non teneri, [quia] <quae> sine auctoritate eorum facta essent; sed postea lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebiscita universum populum tenerent: Itaque eo modo legibus exaequata sunt.*

⁴ Gell. 15,27,4: *In eodem Laeli Felicis libro (scil. ad Q. Mucium) haec scripta sunt: «Is qui non universum populum, sed partem aliquam adesse iubet, non 'comitia', sed 'concilium' edicere debet. Tribuni autem neque advocant patricios neque ad eos referre ulla de re possunt. Ita ne 'leges' quidem proprie, sed 'plebiscita' appellantur, quae tribunis plebis ferentibus accepta sunt, quibus rogationibus ante patricii non tenebantur, donec Q. Hortensius dictator eam legem tulit, ut eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur».*

Podobne różnice między terminami *plebs* i *populus* podkreślał również cytowany przez wspomnianego Gelliusa Ateius Capito, słynny prawnik z czasów Augusta⁵. Niezmiernie ciekawe przy tym jest to, że rozróżnienie między *comitia* a *concilium* Laelius Felix tłumaczy tym, że trybuni jako urzędnicy plebejscy nie mieli prawa zwoływania patrycjuszy na *concilium* ani też współdziałania z nimi na takim zgromadzeniu. Na *comitia* bowiem przewodniczył *magistratus* mający *ius agendi cum populo*, podczas gdy na *concilium* urzędnik mający *ius agendi cum plebe*. Największe jednak różnice między tymi dwoma rodzajami zgromadzeń widać w uchwałach przez nie podejmowanych, choć z czasem formalnie zrównanych. Uchwały wydane na *concilium plebis* nie były w ścisłym słowa tego znaczeniu *leges*, gdyż te wydawane były na *comitia populi*, lecz nosiły nazwę *plebiscita*⁶.

Jednakże z definicji *lex*, podanej przez Ateiusa Capiona, a zamieszczonej w *Noctes Atticae* Aulusa Gelliusa wynika, że *lex* jest to ogólne postanowienie ludu lub plebsu uchwalone na wniosek magistratury⁷. *Lex* zatem to, według Capiona, nie tylko uchwała ludu, ale też i plebsu, gdyż w pojęciu ogólnym *lex* mieściło się też pojęcie *plebiscitum*. *Plebiscitum* miało węższy zakres. Było ono bowiem uchwalane przez tę część *populus*, którą nazywano *plebs*, czyli bez udziału patrycjuszy. To różne pochodzenie *lex* i *plebiscitum* dobitnie akcentował zwłaszcza Gaius, zwolennik szkoły Sabinianów, a więc tej, której protoplastą był Ateius Capito.

Gaius jednak, w odróżnieniu od Capiona, nie uważał, że w pojęciu *lex* mieści się *plebiscitum*. On też w Instytucjach podając definicję *lex* ograniczył się do opisanego działania *populus*, który *iubet atque constituit* pominął zaś rolę *magistratus*.

Natomiast dzięki przekazowi Gelliusa wiadomo, że *populus* (odpowiednio dotyczy to też *plebs*) mógł wyrazić, według Capiona, swoją wolę jedynie przy współdziałaniu *magistratus*. Nie mógł on bowiem zebrać się sam, gdyż inicjatywa należała wyłącznie do urzędnika, któremu to przysługiwała kompetencja skierowania wniosku (*rogatio*) do *populus*. Bez postawienia zaś *rogatio*, czy to w sprawach dotyczących jednostki, czy kwestii ogólnych, nie mogła powstać żadna ustawa.

A zatem *lex* mogła być uchwalana jedynie wspólnie przez *magistratus* i *populus*. Zadaniem urzędnika było zwołanie ludu i przedłożenie *rogatio*, zadaniem ludu – jej przyjęcie lub odrzucenie. We wniosku urzędnik mający *ius agendi cum plebe aut cum populo* przedstawiał sprawę i zwracał się z prośbą o jej roz-

⁵ Gell. 10,20,5–6: *'Plebem' autem Capito in eadem definitione seorsum a populo divisit, quoniam in populo omnis pars civitatis omnesque eius ordines contineantur, 'plebes' vero ea dicatur, in qua gentes civium patriciae non insunt. 'Plebiscitum' igitur est secundum eum Capitonem lex, quam plebes, non populus, accipit.*

⁶ Por. J. Zabłocki, *'Leges de plebiscitis'. Equiparazione i 'plebiscita' ai 'leges'*, [w:] *Forum Romanum. Doklady III międzynarodowej konferencji. Rimskoe czastnoe i publicznoe pravo'*, Moskwa 2003, s. 15–18. Z dzieła Festusa wynika, mimo że fragment ten jest bardzo zepsuty, że używany był także termin *scitum populi*; Por. Fest. s.v. *Scitum populi*, L. 442.

⁷ Gell. 10,20,2: *Ateius Capito, publici privatique iuris peritissimus, quid 'lex' esset, hisce verbis definiuit: 'Lex' inquit 'est generale iussum populi aut plebis rogante magistratu'.*

strzygnięcie przez zgromadzenie⁸. Można rzec zatem, że *lex* była jakby układem dwustronnym, pomiędzy *magistratus*, który stawiał pytanie (*rogat*), i *populus*, który na to pytanie udzielał odpowiedzi akceptującej (*iubet*)⁹.

Gaius wyraźnie zaznaczył, że plebiscyty zostały zrównane z *leges* dopiero na mocy *lex Hortensia*, wcześniej bowiem patrycjusze twierdzili, że *plebiscita* wydane *sine auctoritate eorum* ich nie obowiązują. Podobnie uważali cytowany przez Gelliusa Laelius Felix, który stwierdzał, że *plebiscita* nie obowiązywały patrycjuszy do czasu uchwalenia *lex Hortensia*, jak również Pliniusz Starszy, który podał, że po secesji plebsu na wzgórze Ianiculum Hortensius wniósł projekt ustawy, na mocy której to, co nakazał plebs, miało obowiązywać wszystkich Kwirytów¹⁰. Z przekazu Pliniusza można przy tym wysnuć wniosek, że *lex Hortensia* została uchwalona na *comitia centuriata*, ponieważ wspomniane przez niego *aesuletum* znajdowało się na Polu Marsowym, a tam właśnie, poza granicą *pomerium*, zwoływano zgromadzenia centuralne¹¹.

Gaius podając, że patrycjusze negowali moc wiążącą *plebiscita* w stosunku do wszystkich obywateli, zaznacza, że czynili to niegdyś (*olim*). Jednakże ze sformułowania tego jurysty dotyczącego *auctoritas patrum* można wnosić, że istniały wątpliwości co do obowiązywania *plebiscita*, także przed uchwaleniem *lex Hortensia* z roku 286 p.n.e.¹² W zależności od *lectio* tekstu Gaiusa możemy się i dziś spierać, czy nie obowiązywały one *quia sine auctoritate* („ponieważ”) czy *quae sine auctoritate eorum facta essent*¹³ („te, które”) zostały uchwalone bez ich zgody.

O wcześniejszych niż *lex Hortensia* ustawach zrównujących *plebiscita* z *leges*¹⁴ wiadomo wyłącznie z *libri ab Urbe condita* Titusa Liviusa, rzymskiego historyka piszącego w początkach pryncypatu. Z przekazu Liviusa wiadomo

⁸ Gell.10,20,7–8: *Sed totius huius rei iurisque, sive cum populus sive cum plebs rogatur, sive quod ad singulos sive quod ad universos pertinet, caput ipsum et origo et quasi fons 'rogatio' est. Ista enim omnia vocabula censentur continenturque 'rogationis' principali genere et nomine; nam nisi populus aut plebs rogetur, nullum plebis aut populi iussum fieri potest.*

⁹ Por. Festus, s.v. *Rogat*, a także s.v. *Rogatio*, L. 356; D. 1,3,1. Por. także G. Tibiletti, *Sulle 'leges' romane*, [w:] *Studi De Francisci*, IV, Milano 1956, s. 593 i n.; R. Orestano, *I fatti di normazione nell' esperienza romana arcaica*, Torino 1967, s. 185 i n.; A. Ducos, *Les Romains et la loi. Recherches sur les rapports de la philosophie grecque et de la tradition romaine à la fin de la République*, Paris 1984, s. 123 i n.; J. Bleicken, *'Lex publica'. Gesetz und Recht in der römischen Republik*, Berlin–New York 1975, s. 63, 178 i n.

¹⁰ Plin. Mai. 16,37: *Q. Hortensius dictator, cum plebes secessisset in Ianiculum, legem in aesuleto tulit, ut quod ea iussisset omnes Quirites teneret.*

¹¹ Por. Gell. 15,27,5; G.W. Botsford, *op. cit.*, s. 203; J. Zabłocki, *Kompetencje 'patres familias' i zgromadzeń ludowych w świetle 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990, s. 39.

¹² Por. E.S. Staveley, *Tribal legislation before the 'lex Hortensia'*, „Athenaeum“ 1995, No. 33.1–2, s. 9 i n.

¹³ Por. M. David, H.L.W. Nelson, *Gai Institutionum commentarii IV. Mit philologischen Kommentar, Kommentar I*, Leiden 1954, s. 12 i n. wraz z cytowaną literaturą.

¹⁴ Por. A. Guarino, *L' 'exaequatio legibus' dei 'plebiscita'*, [w:] *Festschrift Schulz*, I, Weimar 1951, s. 458 i n.; A. Biscardi, *'Auctoritas patrum'. Problemi di storia del diritto pubblico romano*, Napoli 1987, s. 75 i n.; J. Zabłocki, *'Leges de plebiscitis'*, „Prawo Kanoniczne” 1992, nr 35.1–2, s. 237 i n. wraz z cytowaną literaturą.

(żadne inne źródło tego nie podaje), że postanowienia *lex Hortensia* były jakby w pewnym sensie powtórzeniem treści dwóch wcześniejszych ustaw, a mianowicie *lex Valeria Horatia de plebiscitis*¹⁵ i *lex Publilia Philonis de plebiscitis*¹⁶.

Nasuwa się więc pytanie, dlaczego po uchwaleniu *lex Valeria Horatia de plebiscitis*¹⁷, skoro plebiscyty miały obowiązywać cały *populus*, plebejusze tak zaciekle walczyli nadal o uchwalenie *lex de conubio*¹⁸ czy ustawy zezwalającej im na piastowanie stanowiska konsula¹⁹. Czyżby w tych sprawach nie można było doprowadzić bez problemów do uchwalenia *plebiscitum*? Biorąc to pod uwagę, można przypuszczać, że albo *lex Valeria Horatia de plebiscitis* jest wymysłem annalisty, albo, co wydaje się bardziej prawdopodobne, nie dotyczyła ona obowiązywania przyszłych uchwał plebsu, lecz tylko tych, które zostały już pożyte tuż po powrocie z *Mons Sacer*²⁰.

Natomiast kwestię obowiązywania uchwał plebsu, które będą uchwalane w przyszłości, podjęła *lex Publilia Philonis de plebiscitis* z roku 339 p.n.e.²¹ Ustawa ta, uchwalona na wniosek dyktatora Publiusza Philona, postanawiała, że plebiscyty mają obowiązywać wszystkich obywateli (*ut plebi scita omnes Quirites tenerent*). Uchwalona w tym samym roku *lex Publilia Philonis de patrum auctoritate*²² przewidywała, że senat ma aprobować z góry (*ante initium suffragium patres auctores fierent*) ustawy przewidziane do uchwalenia na *comitia centuriata*.

Zgodnie więc z przekazem Liviusa najpierw uchwalono ustawę, która zrównywała wszystkie (czyli nawet te, które będą uchwalane w przyszłości) plebiscyty z ustawami, następnie zaś uchwalono *lex Publilia Philonis de patrum auctoritate*, która postanawiała, iż senat z góry będzie udzielał *auctoritas* uchwalanym ustawom. Ale czy taka (udzielana z góry) *auctoritas* miała dotyczyć też plebiscytów? Patrycjusze utrzymywali, że nie, i dlatego uważali, że plebiscyty pod tym względem nie są zrównane z ustawami, gdyż nadal po uchwaleniu, jeśli mają obowiązywać wszystkich, muszą uzyskiwać one niezbędną *auctoritas*²³.

¹⁵ Por. G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Milano 1912, s. 203 i n.

¹⁶ *Ibidem*, s. 226 i n.

¹⁷ Liv. 3,55,1–7: *Per interregem deinde consules creati L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum ceperunt. Quorum consulatus popularis sine ulla patrum iniuria nec sine offensione fuit; quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum velut in controverso iure esset, teneretur patres plebi scitis, legem centuriatis comitiis tulere, ut, quod tributim plebes iussisset, populum teneret; qua lege tribunicis rogationibus telum acerrimum datum est...*

¹⁸ Por. G. Rotondi, *op. cit.*, s. 207 i n.

¹⁹ *Ibidem*, s. 218.

²⁰ Por. F. De Martino, *Storia della costituzione romana*, I, Napoli 1951, s. 317; A. Magdelain, *De l' 'auctoritas patrum e l' 'auctoritas senatus'*, "Iura" 1982, No. 3, s. 39 i n.

²¹ Liv. 8,12,14–16: *Dictatura popularis et orationibus in patres criminosis fuit, et quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati tulit: unam, ut plebi scita omnes Quirites tenerent, alteram, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initium suffragium patres auctores fierent, tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo [ventum sit], ut utrumque plebeium fieri liceret, censor crearetur.*

²² Por. G. Rotondi, *op. cit.*, s. 227.

²³ Por. J. Bleicken, *Das Volkstribunat der klassischen Republik. Studien zur seiner Entwicklung zwischen 287 und 133 v. Chr.*, München 1955, s. 22 i n.; A. Magdelain, *Recherches sur l' 'imperium'*. *La loi curiate et les auspices d' investiture*, Paris 1968, s. 33 i n.; A. Biscardi, *op. cit.*, s. 39 i n.

Dopiero *lex Hortensia* wydana *post graves et longas seditiones*²⁴ za dyktatury Hortensiusa dokonała prawdziwego zrównania tych dwóch źródeł prawa, nadając im taką samą moc. Przypuszczalnie dlatego źródła, poza Liviusem, wiążą to zrównanie z *lex Hortensia*²⁵. Można zatem przypuszczać, że przed uchwaleniem *lex Hortensia* plebiscyty obowiązywały jedynie plebejuszy, a patrycjuszy tylko te, które uzyskały *auctoritas patrum*²⁶. Natomiast po uchwaleniu *lex Hortensia* obowiązywały one cały *populus*, a więc tak plebejuszy, jak i patrycjuszy²⁷.

Oprócz generalnych aktów *populus* czy *plebs* na zgromadzeniach uchwalano również akty dotyczące poszczególnych osób czy spraw, które także zwano *leges*. Takie rozumienie terminu *lex* znalazło się w definicji Aeliusa Gallusa przekazanej przez antykwarystę Pomponiusa Festusa²⁸.

Gellius, komentując definicję *lex* podaną przez Capitona, stwierdza, że jego zdaniem decyzji wydanych zarówno przez *populus*, jak i *plebs*, dotyczących poszczególnych osób, jak np. *lex de imperio Cn. Pompei*²⁹, *lex de reditu M. Ciceronis*³⁰ czy *quaestio de caede Clodii*³¹, nie można nazwać *leges*³². Są to bowiem akty dotyczące poszczególnych osób i należałoby je nazwać raczej *privilegia*. Termin *privilegium* starożytni wywodzili od *priva*, to natomiast współcześni Gelliusowi nazywali słowem *singula*. Być może definicja *lex* określana przez Capitona jako *generale iussum* była nowatorska, skoro żyjący kilkanaście lat wcześniej Sallustius, o którym powiadał Gellius, że słynął z precyzji

²⁴ Liv. *Periochae* 11.

²⁵ Por. F. Stella Maranca, *Il tribunato della plebe dalla 'lex Hortensia' alla 'lex Cornelia'*, Lanciano 1901, s. 3 i n., a także J. Bleicken, *'Lex publica'...*, s. 96; A. Biscardi, *op. cit.*, s. 77 i n.

²⁶ Por. G. 1,3.

²⁷ Plin. *Nat. hist.* 16,10,37; G. 1,3.

²⁸ Festus s.v. *Rogatio*, L. 326: *Rogatio est, cum populus consulitur de uno pluribusve hominibus, quod non ad omnis pertineat, de una pluribusve rebus, de quibus non omnibus sancitur. Nam quod in omnis homines resve populus scivit, lex appellatur. Itaque Gallus Aelius ait: „inter legem et rogationem hoc interest. Rogatio est genus legis; quae lex, non continuo ea rogatio est. <rogatio> non potest non esse lex, si modo iustis comitiis rogata est”.*

²⁹ Chodzi o *lex Manilia de imperio Cn. Pompei* uchwaloną w 66 r. p.n.e. na wniosek trybuna plebejskiego Gaiusa Maniliusa. Jej przedmiotem było powierzenie Pompeuszowi dowództwa w wojnie z królem Pontu Mitrydatesem IV Eupatorem. Por. G. Rotondi, *op. cit.*, s. 375–376.

³⁰ Mowa o uchwalonej w 57 r. p.n.e. *lex Cornelia Caecilia de revocando Cicerone (de reditu M. Ciceronis)*, jak napisał Gellius), której przedmiotem było odwołanie z wygnania Cycerona. Mówca wyjechał z Rzymu oskarżony przez Klodiusza o bezprawne skazanie na śmierć członków spisku Katyliny. Także Klodiusz doprowadził do nałożenia na niego *interdictio aquae et ignis*. Por. G. Rotondi, *op. cit.*, s. 403.

³¹ Chodzi o *lex Pompeia de vi* z 52 r. p.n.e. uchwaloną w związku z potyczką na Via Appia, w wyniku której Klodiusz został zabity przez ludzi Milona. Ustawa dotyczyła powołania *quaestio*, która miała sądzić uczestników tej potyczki, przede wszystkim samego Milona. Zarzut, że Pompeusz wnioskował o *privilegium*, podniósł trybun plebejski M. Caelius (por. Ascon. 36 C). Por. G. Rotondi, *op. cit.*, s. 410.

³² Gell. 10,20,3–4: *Ea definitio si probe facta est, neque de imperio Cn. Pompei neque de reditu M. Ciceronis neque de caede P. Clodi quaestio neque alia id genus populi plebisve iussa 'leges' vocari possunt. Non sunt enim generalia iussa neque de universis civibus, sed de singulis concepta; quocirca 'privilegia' potius vocari debent, quia veteres 'priva' dixerunt, quae nos 'singula' dicimus.*

wypowiedzi, na oznaczenie *lex Cornelia de reditu Cn. Pompei*³³ posługiwał się jeszcze słowem *lex*³⁴.

Ponadto można by tu się zastanowić, jak należy traktować takie akty uchwalane na zgromadzeniach ludowych jak *testamentum calatis comitiis*, *sacrorum detestatio* i *adrogatio*³⁵. Czy również dla nich adekwatna jest nazwa *leges*?

W literaturze bierze się pod uwagę przede wszystkim to, że akty te dochodziły do skutku na zgromadzeniach ludowych, i w związku z tym stawia się pytanie, jaka była rola zgromadzenia ludowego przy ich sporządzaniu. Czy zgromadzenie ludowe występowało jedynie w roli świadka czynności, czy też wyrażało zwykłą aprobatę, czy wreszcie podejmowało w drodze głosowania wiążącą uchwałę? Przeciw temu ostatniemu pogładowi przemawia przede wszystkim to, że takie akty jak *testamentum calatis comitiis* czy *sacrorum detestatio* odbywały się w fazie wstępnej zgromadzenia *in populi contione*, kiedy to nie przeprowadzano głosowania³⁶.

Wydaje się jednak, że w rozważaniach nad właściwym bądź nie użyciem terminu *lex* należy uwzględnić nie tylko rolę zgromadzenia, lecz także osobę stawiającą wniosek (*rogatio*). Jak wynika ze źródeł, *rogatio* stawał według wszelkiego prawdopodobieństwa, w każdym razie przy *adrogatio*, naczelnik rodu czy rodziny – *pater familias*. W źródłach nie ma nigdzie wzmianki, by po *rogatio* przy adrogacji następowało głosowanie. Jednakże wzmianka, że *cum populo agere* polegało na stawianiu *rogatio*, na którą *populus* udzielał pozytywnej bądź negatywnej odpowiedzi, dopuszcza możliwość głosowania, przy założeniu jednak, że pod zwrotem *suffragium ferre* kryło się pierwotnie głosowanie, a nie wyrażenie zgody przez aklamację. A aklamacja jest tutaj bardziej prawdopodobna, zwłaszcza w sytuacji wprowadzania adrogowanego przez adrogującego do swojej *curia* i wygłaszania przez niego formuły *velitis, iubeatis an...?* skierowanej do *populus*³⁷. Formuła ta zakładała udzielenie odpowiedzi pozytywnej bądź negatywnej na postawione pytanie. To by też tłumaczyło, dlaczego

³³ *Lex Cornelia de reditu Cn. Pompei* została uchwalona w 80 r. p.n.e. na wniosek Sulli, aby Pompejuszowi wolno było powrócić wraz z armią z Afryki, gdzie sprawował urząd prokonsula, i odbyć triumf. Por. G. Rotondi, *op. cit.*, s. 364.

³⁴ Por. J. Bleicken, '*Lex publica*'..., s. 201 i n.

³⁵ Gell. 15,27,3: *In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo scriptum est Labeonem scribere 'calata' comitia esse, quae pro conlegio pontificum habentur aut regis aut flaminum inaugurandorum causa. Eorum autem alia esse 'curiata', alia 'centuriata': 'curiata' per lictorem curiatum 'calari', id est 'convocari', 'centuriata' per cornicinem. Isdem comitiis, quae 'calata' appellari diximus, et sacrorum detestatio et testamenta fieri solebant...*

³⁶ Gell. 13,16,3: *Ex his verbis Messalae manifestum est aliud esse 'cum populo agere', aliud 'contionem habere'. Nam 'cum populo agere' est rogare quid populum, quod suffragiis suis aut iubeat aut vetet, 'contionem' autem 'habere' est verba facere ad populum sine ulla rogatione.* Por. L. Ross Taylor, *Roman voting assemblies. From the Hannibalic war to the dictatorship of Caesar*, New York 1966, s. 2 i n.; J. Zabłocki, '*Leges votatae*'...; *idem*, *Uchwały*..., s. 3–15.

³⁷ Gell. 5,19,9: *Eius rogationis verba haec sunt: 'Velitis, iubeatis, uti L. Valerius L. Titio tam iure legemque filius siet, quam si ex eo patre matreque familias eius natus esset, utique ei vitae necisque in eum potestas siet, uti patri endo filio est. Haec ita uti dixi, ita vos, Quirites, rogo'.*

go *adrogatio* odbywała się zawsze, zgodnie ze wzmiankami o niej w źródłach, na *comitia curiata*³⁸.

Podobnie też mogło dziać się przy sporządzaniu *testamentum calatis comitiis* i dokonywanej na wniosek *pater familias sacrorum detestatio*. Udzielenie przez *populus* twierdzącej odpowiedzi przez aklamację odbywało się jednak *in populi contione*, a więc w tej fazie zgromadzenia, w której nie przeprowadzano głosowania, i było zaaprobowaniem woli testatora³⁹ czy decyzji *pater familias* wykluczającego z rodziny osobę uznaną za *sacer*⁴⁰.

We wszystkich tych przypadkach wniosek stawiany przez *pater familias* nie był przeto *rogatio* w ścisłym tego słowa znaczeniu, gdyż nie stawiał go *magistratus*, a w konsekwencji i podjęta przez *populus* decyzja nie mogła być *lex* (chyba że przyjmujemy, że *pater familias* pełnił w rodzinie funkcję polityczną *magistratus*). W źródłach nie ma też żadnej wzmianki, by senat kiedykolwiek i w jakiegokolwiek formie zatwierdzał bądź odrzucał sporządzony na *comitia calata* testament czy kwestionował dokonaną na *comitia curiata* adrogację. Równocześnie nikt nie kwestionował, tak jak to miało miejsce w przypadku *plebiscitum*, mocy wiążącej *adrogatio* czy *testamentum calatis comitiis*. Można więc przyjąć, że akty te nie były *leges* w ścisłym tego słowa znaczeniu, a jedynie były wzorowane na *leges* nie tylko z tego względu, że *rogatio* nie była stawiana przez urzędnika, ale również dlatego, że nie wymagały one nigdy *auctoritas patrum*. Natomiast plebiscyty uchwalane na zgromadzeniu plebejskim na wniosek trybuna plebejskiego nie były wzorowane na *leges*, lecz były, dzięki *leges de plebiscitis*, stopniowo z *leges* zrównywane.

Bibliografia

- Biscardi A., *'Auctoritas patrum'*. *Problemi di storia del diritto pubblico romano*, Napoli 1987.
- Bleicken J., *Das Volkstribunat der klassischen Republik. Studien zur seiner Entwicklung zwischen 287 und 133 v. Chr.*, München 1955.
- Bleicken J., *'Lex publica'*. *Gesetz und Recht in der römischen Republic*, Berlin–New York 1975.
- Botsford G.W., *The Roman assemblies. From their origin to the end of republic*, New York 1968 (1st print. 1909).
- David M., Nelson H.L.W., *Gai Institutionum commentarii IV. Mit philologischen Kommentar, Kommentar I*, Leiden 1954.
- De Martino F., *Storia della costituzione romana*, I, Napoli 1951.
- Ducos A., *Les Romains et la loi. Recherches sur les rapports de la philosophie grecque et de la tradition romaine à la fin de la République*, Paris 1984.
- Guarino A., *L' 'exaequatio legibus' dei 'plebiscita'*, [w:] *Festschrift Schulz*, I, Weimar 1951.
- Lintott A., *The constitution of the Roman Republic*, Oxford 1999.
- Magdelain A., *De l' 'auctoritas patrum' e l' 'auctoritas senatus'*, "Iura" 1982, No. 3.
- Magdelain A., *Recherches sur l' 'imperium'*. *La loi curiate et les auspices d'investiture*, Paris 1968.
- Orestano R., *I fatti di normazioni nell' esperienza romana arcaica*, Torino 1967.

³⁸ J. Zabłocki, *L' 'adrogatio' nel diritto romano*, [w:] *'Leges Sapere'*, *Studia i prace dedykowane profesorowi Januszowi Sondlowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. W. Uruszczak, P. Święcicka, A. Kremer, Kraków 2008, s. 733 i n.

³⁹ Por. J. Zabłocki, *Le più antiche forme del testamento romano*, [w:] *'Ius romanum schola sapientiae'*. *Pocta Petrovi Blahovi k 70. narodeninám*, Trnava 2009, s. 554 i n.

⁴⁰ Por. J. Zabłocki, *Appunti, sulla 'sacrorum detestatio'*, "Bird" 1989–1990, No. 92–93, s. 542 i n.

- Ross Taylor L., *Roman voting assemblies. From the Hannibalic war to the dictatorship of Caesar*, New York 1966.
- Rotondi G., *Leges publicae populi Romani*, Milano 1912.
- Staveley E.S., *Tribal legislation before the 'lex Hortensia'*, "Athenaeum" 1955, nr 33.1–2.
- Stella Maranca F., *Il tribunato della plebe dalla 'lex Hortensia' alla 'lex Cornelia'*, Lanciano 1901.
- Tibiletti G., *Sulle 'leges' romane*, [w:] *Studi De Francisci*, IV, Milano 1956.
- Zabłocki J., *L' 'adrogatio' nel diritto romano*, [w:] *'Leges Sapere'*, *Studia i prace dedykowane profesorowi Januszowi Sondłowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. W. Uruszczak, P. Święcicka, A. Kremer, Kraków 2008.
- Zabłocki J., *Appunti, sulla 'sacrorum detestatio'*, "Bird" 1989–1990, No. 92–93.
- Zabłocki J., *Kompetencje 'patres familias' i zgromadzeń ludowych w świetle 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990.
- Zabłocki J., *'Leges de plebiscitis'*, „Prawo Kanoniczne” 1992, nr 35.1–2.
- Zabłocki J., *'Leges de plebiscitis'. Equiparazione i 'plebiscita' ai 'leges'*, [w:] *Forum Romanum. Doklady III międzynarodowej konferencji. 'Rimskoe czastnoe i publicznoe pravo*, Moskva 2003.
- Zabłocki J., *'Leges votatae' nelle assemblee popolari*, „Diritto@Storia. Rivista internazionale di Scienze Giuridiche e Tradizione Romana” 10/2011–2012, <http://www.dirittoestoria.it/10/Tradizione-Romana/Zablocki-Leges-voto-assemblee-popolari> (21.07.2016).
- Zabłocki J., *Le più antiche forme del testamento romano*, [w:] *'Ius romanum schola sapientiae'. Pocta Petrovi Blahovi k 70. narodeninám*, Trnava 2009.
- Zabłocki J., *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, [w:] *'Regnare, gubernare, administrare'. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. S. Grodziski, A. Dziadzio, Kraków 2012.
- Zabłocki J., Tarwacka A., *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2011.

THE LAW MAKING AT PEOPLE'S ASSEMBLIES IN THE REPUBLICAN ROME

Abstract: The Roman People's Assemblies differed depending on the fact whether all the citizens or only the plebeian gathered at them. *Concilia plebis* could vote *plebiscita*, which were at the beginning not binding for everyone. Finally, the *leges* and *plebiscita* became equal on the grounds of the *lex Hortensia*. The earlier laws had also dealt with this matter: the *lex Valeria Horatia* gave binding power to the plebiscites voted during the secession on the *Mons Sacer*, and the *lex Publilia Philonis* – to the plebiscites accepted by the Senate. The decisions of the assemblies which were not of the general character were called *privilegia*. In the case of such legal acts as *adrogatio*, *testamentum calatis comitiis* or *detestatio sacrorum* there was no *rogatio* and accordingly no *lex* was voted.

Keywords: PEOPLE'S ASSEMBLIES, PLEBISCITES, *LEGES*, *LEX HORTENSIA*, *ROGATIO*